

DEDEM KORKUT HİKÂYESERİNİN ANTROPONİM YAPISI

A. CAFEROĞLU

Başta eski Oğuz ili olmak üzere, Selçukoğulları, Beylikler ve hatta Osmanlı devletinde bile, Türk ve ulus büyüklerinin, il, boy, aşiret ve soysoplarının menşe belirtilmelerinde, antroponiminin yapı bakımından gösterdiği değer ve hizmet, asla inkâr edilemez. Çağın ve ilin siyasî müesseselerine göre düzenlenen bu antroponimler, dikkatle araştırılacak ve dilce incelenecek olunursa, bunların uzun zaman yabancı etkisine karşı direndiğini ve eski öz türkçe ad değerlerini ısrarla kullandıklarını görürüz. Nitekim, ilk tarihî Türk ülke ve uluslarında, ülke ulularının ve büyüklerinin etnik bağılıkları, oldukça kesin dil unsurları ile ifade edilmiş ve kendi yapısı içerisinde türkçe unvan ve lâkaplar basamağı vücuda getirilmiştir. Bundan dolayı Selçukoğulları, antroponim bulmakta hiç de zorlukla karşılaşmamışlardır. Çünkü, kendilerinden önceki Türk uluslarında, kurulmuş bir adlandırma geleneği, oldukça temellenmiş bulunmakta idi. Doğuşunu eski Göktürk, Uygur ve hatta ilk İslâm Türk devletine borçlu olan bu müessese, kendi bünyesinde gelişmesi gereken onomastik unsurlarının öz türkçesine, büyük bir önem vermiştir. Pek tabii olarak Selçukoğulları da bu geleneğe gereken saygıyı göstermekten çekinmemişlerdir ve kendi antroponim yapılarını, Türk dili kurallarına göre ayarlamışlardır. Bugün bile itibarını kaybetmeyen Selçukoğulları antroponimleri arasında, anılması hayırlı bulunanlardan, bazıları şunlardır: Atsız, Bilge beg, Çağrı beg, Aytegin, Gümüş tegin, Tuğrul, Kutluğ; ¹ Yağmur; ² Akkuş, Alpkuş, Argış, Çakır beg, İnanç, Sunkur, Gündeniz; ³ Ağaçeri, Yağıbasan; ⁴ Beybars; ⁵ Berk-Yaruk ⁶ ve

¹ Karl Süßheim, *Das Geschenk aus der Saldschuken - Geschichte*, Leiden, 1909.

² Houtsma, *Ein türkisch-arabisches Glossar*, Leiden, 1894, 28. s.

³ Sadruddin el-Hüseynî, *Ahbâr üd-devlet is-Selçukiye*, Necati Lugal çevirmesi, TTK, Ankara, 1943.

⁴ Osman Turan, *Müsâmeret ül - Ahbar, Mogollar zamanında Türkiye Selçukları tarihi*, TTK, Ankara 1944, endeks.

⁵ L. Rásonyi, *Sur quelques catégories de noms de personnes en turc*: Acta Linguistica, Budapest 1953, 327. s.

⁶ Z. Gombocz, *Über den Volksnamen Besenyő*, Turán, 4, Budapest 1918, 210. s.

saire. Toplum hayatının çeşitli sebep ve olaylarından türeyen bu adlar yanında, ayrıca kabile bağılıklarının, soysopların, unvanların ve örfe dayanan telâkki ve düşüncelerin ağır basmalarından doğanları da olmuştur. Bu gibileri daha fazla devlet adamlarının etnik bağlarından ve yaşadıkları iç veya dış çevrelerin dinî ve örfî yapısından türemekte idiler. Nitekim, çağının toplum hayatı geleneklerine bağlı bulunan Moğollar, Türk adlarını moğolcaya çevirerek, kullanmakta hiçbir düşüklük hissine kapılmamışlardır. Meselâ: *Sarayin-noyan* < türk. *Ay-beg*; *Çakân-şibavun* < türk. *Ak-kuş*; *Sara-karba* < türk. *Ay-toğdı*; *Naran karba* < türk. *Kün-doğdı* ve saire.¹ Karahanlılar çağı dil yadigârimizlerden Kutadgu Bilig'teki *Ay-toldı*; *Kün-toğdı*; *Ögdilmiş*; *Odğurmuş* gibi antroponimlerin de öztürkçe yaratılışı, aynı hissini birer yarattığı olmuştur. Türkü, Türk adı ve Türk dili yolu ile tanıtmak, işbu mutlu çağ Türk düşüncesinin bir yadigârıdır.

Daha sonraları Türk gücünün artması ve Türk uluslarının genişlemesi ile yeni kültür çevrelerine yayılan Türkler, ister istemez, yeni devlet yapısı içerisinde, birçok yeniliklere katlanmağa mecbur olmuşlardır. Bunların içerisinde, dinî tesirin çok ağır bastığı antroponim alanında değişiklikler yapmak ve dilce bazı fedakârlıklara katlanmak gerekirdi. Avrupa ülkelerinde ve milletlerinde de geniş bir etki yaratan din kendi antroponimlerini eski Lâtin-Grek köklerine bağlarken, bizde de antroponimler, bilhassa arapçaya kaymakta idi. Bununla beraber bu kayma XIII. yüzyıla kadar körükörüne olmamış, Orta-Asya Türk illeri idarelerinde, Arap ve İran unvanları yanında, Türkünküne de geniş yer verilmişti. Şöyle ki, 1152 tarihli bir Üzgend² şehri yazıtında, Karahanlılara ait unvanda iki antroponim geleneği bağdaşmış bulunmaktadır. Şöyle ki: *آپ قلیچ تونکا بیلکا ترک طغرل قراخان* unvanında yalnız türkçeye yer vermekle yetinilmiştir.³ Halbuki aynı çağ Talas alanındaki diğer bir yazıtta görülen: *Balığ-bülge uluğ-bilge İkbâl han Dad [beg] isfahsalar bin İlyas oğul beg el-şehinşah*⁴ unvanı, bir devlet

¹ N. Poppe, *Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift: Izv. Akad. Nauk*, 1927, 1252—1253. s.

² E. Cohn-Wiener, *Turan, Islamische Baukunst in Mittelasien*, Berlin 1930, 19 ve 35. s.

³ A. Yu. Yakubovskiy, *Dve nadpisi na severnom mavzelee 1152 g. v Uzgende: Epigrafika Vostoka*, I, 1947, 29—30. s.

⁴ V. Bartold: *Zapiski Vostoç. Otd. XIII, IV—V. s.*

ulusunun her iki geleneğe nasıl boyun eğdiğini göstermesile dikkatimizi çekmektedir.

Bununla beraber, çeşitli dinleri kabullenen Türk halklarında, genel olarak antroponimler, yerli külte ve geleneklere yaslanmaktan hiç bir vakit geri kalmamıştır. Bu güzel görenek, bugünkü Türkiye soyadlarında yerleşmiş bir durum almıştır.

Ozanların tarihî Oğuz ilinde, epik hikâyelerini yaşattıkları bir devrede teşekkül etmiş olan Dedem - Korkut, yüzyıllar boyunca, Türkmen ilinden, Azerbaycan ve Anadolu'ya doğru kayarken, pek tabii olarak, çeşitli Türk toplum hayatından, antroponimlerle beraber, birçok, yeni yeni unsurlar da almağa mecbur olmuştur. Bundan dolayı da, destanda türlü illerin geçmişine ait ipuçları bulunmaktadır. Antroponimi bakımından da bu önemli nokta, her adımda kendini hissettirmektedir. Bu ise pek tabiidir. Çünkü, eserde yer almış bulunan Oğuz begleri, hanları ve yiğitleri basit kimseler olamayacağından, dinleyenlere ve halklara göre ozanlar tarafından süslenmiş, bezendirilmişlerdir. Gösterdikleri yararlıklar, değerlikler, elbette destanın antroponimik yapısında genişçe yer almalıdır. Ne yazık ki Dedem-Korkut, bu yönden oldukça fakirdir ve Şahname ile Manas destanına nispetle, çok geride kalmış sayılabilir. Ancak, dinleyenleri coşturmak amacile, bazı antroponimlerin başına: sarı, gaflet, bîcan, dülek, ters uzamış, kanlı, deli, kara, şer ve saire gibi basit unvanlar eklenmesile yetinilmiştir.

Dedem-Korkut yiğitleri repertuarını, eserde geçenlerle sınırlandırmak hiç de doğru değildir. Oğuz ili "içi, tışı ve kalın"ı bu kadar az bir savaşçı yiğitlerle yetinemezdi ve aralarında yerleşmiş gelenekler bu kadar kısır olamazdı. Tam aksine olarak göçeri ve yayılgan bir halk bulunması bakımından Oğuzlar, Orta - Asya kültür kalkınmasında beklenilenden çok fazlasını yapmış bir Türk gücüdür. Tarih kaynakları ve Dedem-Korkut hikâyeleri bunu meydana koymuş bulunmaktadır; buna göredir ki, Türklüğün eserde lâyükile anlatılmamasından şikâyetçiyiz.

Çağca Dedem-Korkut yiğitleri, antroponimik adlandırmalarına bakılacak olunursa, çok eski bir geçmişin malı sayılamazlar. İçlerinde bizi kadim Oğuz iline götürenleri de vardır. *Bayındır han*, *Salor-Kazan* yahut *Kazan beg*, *Dedem-Korkut*'ün kendisi, *Bamsı-Beyrek*, bunlardandır, ve XI—XII. yüzyıllarda Selçukoğulları zamanında Azer-

baycanlara ve Anadolu'ya kadar yayılmışlardır.¹ Folklor kaynakları yolu ile de, eski efsanevî Oğuz begleri devrine kadar uzanmak imkânları vardır. Ozanların gayreti ve yerleştirdikleri bilgi bunun bir örneğidir. Dedem-Korkut'un tanrılaştırılması da çok eski bir Oğuz hatırasından başka bir şey değildir.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak tespitine çalıştığım Dedem-Korkut antroponimleri, bütününe şamil olmayıp, yalnız bu Türk efsanesinde sınıflandırılmış olanlarla sınırlandırılmıştır. Ve bu araştırma metodu sırf şahsıma aittir. Diğer Türk efsanelerindeki yiğit arkadaşlarıyla mukayese edilememiştir. Zaten buna kaynaklarımız da yetmemektedir. İleride o da yapılacaktır. Araştırmadaki kısaltmalar:

Dr. — Dede Korkut'un Dresden nushası.

Vat.— Dede Korkut'un Vatikan nushası.

Erg.— M. Ergin, *Dede Korkut kitabı*, I, TDK, Ankara, 1958.

Ros.— E. Rossi, *Il Kitâb-ı Dede Qorqut*, Vatikan, 1952.

Gök.— O. Ş. Gökyay, *Dede Korkut*, İstanbul, 1938.

Jir.— V. M. Jirmunskiy, "*Kitabi Korkut*" i oguzskaya epiçeskaya traditsiya: Sovetskoe Vostokovedenie, 1958, 4, 90—101. s.

* * *

Dede — Ata'lar

Eserde en çok rol oynayan, hikâyelerin merkez ağırlığını teşkil eden *Dedem - Korkut* yahut *Korkut - Ata*'dır. Resul aleyhüsselâm zamanına yakın, Bayat boyundan bir er olarak kopmuş, Oğuz ilinin "tamam bilicisi" olmuştur. Dediği olurdu, çünkü kerâmet sahibi idi, kayıptan haber verirdi. Ona göre de o, İslâmın hâmisî, şamanların ölmez "kamı" ve Türk toplum yaşayışının "ozanı" idi. Bu yönden Oğuz Türklerinin törecisi ve idarecisi idi. Kişiliğinde topladığı birçok vasıflar arasında, hikâyelerde de sık sık belirtildiği gibi, din propagandacısı olması idi. Bütün İslâm lejandlarında, yalancı dinden olanları İslâmlığa davet, ancak ve ancak ilin, ulusun, Peygambere yakınlığı olan, bir ihtiyar yahut ak sakallı tarafından yapıldığı içindir ki, Oğuz Türklerinin destanında da, bu ödevi üzerine "*Dedem - Korkut*" almıştır. Resul aleyhüsselâm zamanına yakın bir çağda yaşamış olduğundan, mukaddes bir kişi olmuş, ona göre de halk ona ya "*Dedem*"² ya da

¹ V. Bartold, *Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul 1927, 96—97. s.

² Dikkat edilirse Dresden nushasının adı da "*Dedem Korkud*" dur. Dr. 1: کتاب ددم قورقود علی لسان طائفه اوغوزان. Aynı ifade tarzı *Atam-Ali*, *Dede-Kasım* kelimelerinde görüldüğü üzere Azerbaycanlılarda mevcuttur.

“Atam” antroponimini takmayı esirgememiştir. Her iki unvan, daha sonraları büyük bir ihtimalle Dede - Korkut tesirile, Azerbaycan antroponimisinde geniş bir yer tutmuştur. Hatta Azerbaycan’da, Şemahı şehrinin 7—8 kilometresinde, dört tarafı kalın meşe ağaçlarla çevrili bir tepede yatmakta olan bir pîre sultan *Dede - Güneş* adı verildiği gibi, bu yere de aynı ad toponim olarak verilmiştir. Bir sülâle adı olduğunu ileri sürenler de vardır.¹

Dede - Korkut tipi, diğer Türk efsanelerinde de mevcuttur, yalnız antroponimik yapıları yerine, halkına ve ulusuna göre başka başka şekiller almıştır. Kırgızların “Manas” destanında aynı ödevi *Ay - Koca* görmektedir. Bugra Han lejandında işe *Abunnasr hoca*’dır.² Hepsinde göze çarpan birlik noktası, bu kişilerin *Dede, Koca, Hoca*³ oluşlarıdır ki, bu da bilindiği üzere, ödevin karakterindedir.

Alp’lar

Eski Orta - Asya şövalyeliğini belirten *alp* yigit tipi, eserin antroponimik yapısında yalnız iki kişiyle gösterilmiştir. Halbuki bu çaptaki Türk yiğitleri, daha Göktürkler çağında⁴ oldukça önemli yer tutmuş, XI. yüzyıllarına doğru Horasan illerinde kendisini bularak *Kutadgu Bilig* gibi ilk İslâmî eserimizde dikkate değer bir konu olmuştur. Eski Orhun çağı geleneğini olduğu gibi saklayan bu Türk savaşçıları Selçuklular elinde⁵ de geniş bir yayılım alanını elde etmişlerdir. Aşık Paşa “Garibname” sinde bu Türk yiğitlerinin başlıca dokuz sağlam vasfa sahib olduklarını açıklamaktadır.⁶ Azerbaycan alanında ve topraklarında bu sözün pekaz kullanımına raslandığından, bu iki Dedem - Korkut savaşçı yiğidinin, eski Oğuz ilinin Seyhun yakalarında-

¹ Selman Mümtaz, *Azerbaycan edebiyatı. Ağa Mesih Şirvanî*, Baku, 1925, 5. s.

² V. Jir., 100. s.

³ Fakat dikkatimizi çeken nokta, Dede-Korkut antroponimisi yapısında *gazi*, gibi unvana yer verilmeyişidir.

⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk yazutları*, TDK IV, İstanbul, 1941, 151. s.

⁵ V. Gordlevskiy, *Gosudarstvo Seldjukidov Maloy Azii = Küçük Asya Selçuklular devleti*, Moskova, 1947, 47. s.; Sadruddin El-Hüseynî, *Ahbâr üd-devlet is-Selçukiye*, Necati Lugal cevirmesi, TTK 1943, *Alp Arslan* (12. s.); *Alp Kuş* (92, 93. s.). Daha fazla bilgi için bk. Rásonyi, *Les noms de tribus dans le “Slovo o polku Igoreve”*: Seminarium Kondakovianum, VIII, Praha, 1936, 6. s.

⁶ Fuat Köprülüzade, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, İstanbul, 1918, 273. s., 3. n.

ki göçebeliliğinden kalma bir yadigâr olduğuna asla şüphe yoktur. Bahu-
sus ki, Dedem - Korkut alpları da, aşağı yukarı, Aşık Paşa ölçüsüne
uymuş durumdadır. Şöyle ki, bunlardan biri olan *Alp - Eren*'in eser-
deki anlatılışı ve künyesi, onu tamamilen Orta - Asya sövalyeliğine
yaklaştırmaktadır. Taşdığı ad bile, bu yiğidin kabına sığmaz bir savaş-
çı olduğunu açıklamakta ve onu, Türkler arasında *Tonga alp er*¹ adını
almış olan meşhur *Afrasyab*'ın bir nevi karşılığı olarak tanıtmaktadır.
Her ikisi de aynı bir antroponim yapısı içerisinde birbirine bağlanmış-
lardır. Müsterek bir ad taşımaktadırlar.

Oğuz ilinin sevilen bir yiğidi olan *Alp - Eren*, ozanın tatlı ve becerik-
li tarifinde de, büyük bir kahraman ve heybetli bir savaşçı olarak
tanıtılmaktadır. O, eserdeki künyesine göre:² kâfirleri it ardına bırak-
mış, ilden çıkıp Aygır - Gözler Suyu'ndan at yüzdürmüş, elli yedi
kal'enin kilidini almış, Ağ - Melik - Çeşme kızına nikâh etmiş, Sofi -
Sandal - Melike kan kusturmuş, kırk cübbe bürünerek tam otuz yedi
kale beğinin mahbup kızlarını çalıp birbir boyunlarını kucaklayarak
yüzlerinden dudaklarından öpmüştür. Bu suretle Alp - Eren hem savaş
meydanlarında, hem de aşk alanında ün salmış bir yiğit olarak, kılıç
çalmak üzere, ağası Kazan'ın yardımına koşmuştur.

Ozana göre babası *ایلك قوجه* dir. Eseri yayımlayanlar bu keli-
meyi başka başka deyimle okumuşlardır.³ Ben ise, *Afrasyab* ölçü-
sünde bir Türk yiğidinin babasının, basit bir kimse olamayacağını ve
Orta - Asya ile Azerbaycan ülkelerinde *eylik* kelimesinin de bulunmadığı-
nı göz önünde bulundurarak, kelimeyi *il = el*'le ilgili olarak *ilik* şeklinde
okuma taraftarıyım. Eski Türk egemenliğinin yaşayan bir tanığı sayı-
lan *il = el* kelimesi, şüphesiz burada bellibaşlı bir kültü temsil etmek-
tedir. Orhun antroponimisinde sağlam bir temel bulan bu kelime, Ya-
kut mitolojisi kahramanlarından birinin adında *Elley* şeklini almıştır.⁴

¹ Kaşgarlı Mahmut, *Divan*, I, 44-45; III, 272. s. B. Atalay çevrimi; *Endeks*, 829
ve 855 *Alp er* 'Afrasyabın Türklerce adı'.

² Erg. 113. s.; Dr. 62. Buna rağmen eserde (Dr. 218) "Alp"ların başı *Salor-Kazan*
gösterilmekte ise de, bu, sadece onun yiğitliğine ve şahsına saygı olmak üzere, bir süs
katmaktan başka bir şey değildir. Bahadır han da *Kazanı*, hep *Salor-Kazan-alp* diye
tarif etmektedir (Kononov, aynı eser, 56. s.).

³ Erg. 113 *Eylik*; Ros. 145 *Eylik qoca*; Gök. 164 *Elik*; Jir. 100 *İlik kodja*; Vat.
90 v. *ایلك* şeklinde yanlış harekelenmiştir. Aynı yanlışlığa *Cihân-Küşâ*'da ras-
lanmaktadır (bk. Osman Turan, *İlig unvanı hakkında: Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII,
İstanbul 1940-1942, 194. s.); Beyhakî (Tahran.1326) 619. s. *İlek*.

⁴ A. P. Okladnikov, *Sotsialnyy stroy predkov yakutov = Yakutların ecdatlarının
toplum hayat yapısı: Sovetskaya etnografiya*, 2, 1947, 116. s.

Bugün İran Kaşkaî'leri arasında bu eski kült armağanı, başbuğ karşılığı olmak üzere “*ilhanî*” deyimile mevcuttur. Vekili ise “*ilbağı*”dır¹ ki, bu sonuncunun Bağdat'ta bir ailenin soy adı olarak kullandığını tespit etmiş bulunmaktayım. Böylece, Oğuz ilinin Afrasiyabı sayılan *Alp-Eren*, nesepçe yüksek bir aile çocuğu olarak ancak Dedem - Korkut'ta yer bulabilirdi. Babasının bu durumunu belirten tanık, adına eklenen *Koca* kelimesidir. Eski Türk ve Moğol toplum hayatında birbirinin karşılığı olan *koca* = moğ. *ebügen*, hem kabile cediti alâsını, hem de cemaatin en ihtiyar ve en muteber kişisini ifade etmekte idi.² Bu yönden de *İlik - koca* eski Oğuz ilinin prens ölçüsünde söz sahibi bir kimse olmuştur.³

Eserde “alp” adını almış ikinci yiğidimiz *Alp - Rüstem*'dir. Salor-Kazan evinin yağmalanmasına katılan bu alp, oldukça romantik bir geçmişe ve künyeye sahiptir. Kazan'ın çağırısı üzerine er meydanına atılan *Alp - Rüstem*, kendisinden “*ne yigitsin aduñ nedür degil maña*”⁴ diye sorulunca “Kalkubanı yirinden turı gelen, iki bebek çağındaki kardeşini öldürüp zelil gezen Düzenoğlu⁵ *Alp - Rüstem* benim” diyerek bütün iyi ve kötü vasıfları ile kendisini tanıtmıştır. O, ayrıca *Emren*'in hikâyesinde de geçer; Salor-Kazan'ın esaretten kurtuluşuna iştirak eyler, fakat sonda Depe-Göz tarafından öldürülür ve “Düzenoğlu *Alp - Rüstem* şehid oldu” denir.⁶ Böylece “Alp” sınıfına giren ikinci şövalye, iki kardeş katili olmasına rağmen, başarılı hiçbir savaş kazanmamış ve bu yüzden *Alp-Eren*'le ölçülemeyecek kadar basit bir silâhşor olmuştur. Eserde babası *Düzen*⁷ hakkında da bir ipucuna raslamıyoruz.

“Alp” müessesesi Osmanlı devletinde de, bilhassa kuruluş ve başlangıç çağlarında, geniş bir yaygın alanı bulmuştur. İsim sonuna geti-

¹ A. A. Romaskeviç, *Pesni kaşkaytsev*, SM Antropologii, V 575. s. = *Kaşkay türküleri*.

² B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların içtimai teşkilâtı*, T T K, Ankara, 1944, 80. s. (Abdülkadir İnan çevirimi).

³ Buna benzer Uygurlarda *İl-Koça* antroponimi de mevcut olmuştur (A. Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, I, 68. s.). Eserde ayrıca *İlalmış* adlı bir yiğit daha vardır (Erg. 201; Dr. 205).

⁴ Erg. 242. s.; Dr. 288 vd.

⁵ Jir. 100. s. *Duzan*.

⁶ Erg. 208; Dr. 218.

⁷ Yanlışlıkla Ros. endeksinin 357. sahifesinde *Alp Rüstem* “figlio di Düzen” olarak gösterildiği halde 358. sahifede *Düzen* ‘padre di *Alp Rüstem*’ olarak düzeltilmiştir.

rilmek suretile, bileşik antroponim olarak kullanılması, daha sağlam ve üstün görülmüştür. Nitekim, Osman Gazi'nin silâh arkadaşları sayılan *Konuralp*, *Turgudalp* çağın aşiret beğleri olmuşlardır.¹ Bunlardan başka: *Gündüzalp*, *Aykutalp*, *Hasanalp* ve saire gibi bir çok antroponimler de mevcut olmuştur.²

Bu birkaç örnekten de anlaşılacağı üzere, Osmanlı devlet teşkilâtında yer bulmuş olan "alpik", her şeyden önce, eski Orta - Asya Türklüğünün göçebelikten yerleşik toplum yaşayışına geçtikleri bir çağ ve devrede, yaşadıkları parlak şövalyeliğinin³ canlı bir geleneği olmuştur ve bu gelenek zamanla öneminden bir şeyler kaybetmesine rağmen, yine de kült karakterini kaybetmemiştir.⁴ Kanunî devrinde *Alplu* adlı bir cemaat dahi mevcut olmuştur.⁵

İslâmiyetin köpeği murdar bir hayvan olarak telâkki etmesine rağmen Türkler, aynı dine intisap ettikten sonra dahi, eski millî geleneklerine bağlı kalarak, efsanelerinde, folklorunda, bilhassa onomastik yapılarında, bir substratum olmak üzere, bu hayvana yer vermekten hiç te sakınmamışlardır. Hatta, eski putperestlik devrindeki Protobulgarlardan bir kısmının, köpeği bir ilâh seviyesine yükselterek kurban kestiklerine dair bazı işaretlere, Ohri başpiskoposu Theophylactus'ta rastlamaktayız. Daha kesin bilgiyi Bizans tarihçilerinden Teophanes'te bulmaktayız. Bu zatın sadık tilmizerinden biri, Tuna - Bulgarları hanlarından Omurtağ'ın zamanında, Bulgarlarla Bizanslılar arasında, otuz yıl sürecek olan barışı takviye etmek ülküsile, bağlanan bir andlaşma dolayısıyla yapılan yemin törenini anlatırken, Protobulgar geleneğine uygun olarak, köpek kesildiğini bildirmekte ve ayrıca "Köpeğe, dinsiz putperestlerin bile kurban kestiklerini" açıklamaktadır. Bu suretle Protobulgarların köpeğe taptıklarına dair iki kaynağa malik bulunmaktayız.⁶

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin saray teşkilâtı*, T T K, 1945, 39. s.

² ibid. 117; Türkmenler arasında "Alp" lâkabını isim sonuna getirmek şekli mevcut olmuştur: *Salor-Kazan-alp*, *Bala-alp*, *Biykan-alp*, *Konak-alp*, gibi (bk. A . N. Kononov, *Rodoslovnaya Türkmen*, 1958, 78. s.).

³ A. von Gabain, *Steppe und Stadt im Leben der ältesten Türken: Der Islam*, XXIX, Heft 1, Berlin 1949, 30. s.

⁴ Eski Uygur Türklerinde "alp" 'bir ilâh', yahut 'şeydat' adına eklenerek sansritçenin *Vyâghra* tanrısını ifade etmek üzere *alp süngüş*, şeklinde kullanılmıştır (*Türkische Turfan-Texte*, VII. Berlin, 1936, 23. s.).

⁵ Faruk Sümer, *Avşar'lara dair: Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, 455. s.

⁶ V. Beşevliyev, *Proto-Bulgarların dini: Belleten*, IX, sayı 34, T T K Ankara,

Bununla beraber eski Bulgar Türkleri arasında, tıpkı ecdatları putperestlerde olduğu gibi, köpeğe kurban sunulduğuna dair, Türk efsane ve folklorunda, hatta gizli inançlarda dahi, herhangi bir izle karşılaşmamaktayız. Olsa olsa, Protobulgarların muayyen bir uruğunda, şu veya bu vesile ile, köpeğe kurban sunma âdeti mevcut olmuş, kısa bir zaman sonra tamamile ortadan kalkmıştır.

Köpeğin eski Türk kültüründe ve yaşayışında oldukça sempatik bir yer işgal ettiğini gösteren en sağlam delillerden birini, İslâm olmayan eski Türk halkları ve devletleri takviminde bir yıl adının bu hayvan adile adlandırılması teşkil etmektedir.¹ Oniki hayvan adına göre düzenlenen bu takvim, binbeşyüz yıllık bir geçmişe malik olup, hâlâ bugün bile halklarımız arasında yaşamaktadır.²

Bay'lar

Kelimenin gerçek sözlük anlamı 'varlıklı, zengin, paralı pullu' olmakla beraber, Kırgız, Kazak Türklerinde 'sahip, er, eş', yine Kırgızlarda 'kahraman, yiğit, kılâvuz'³ gibi, eserdeki anlamı belirten manalarda da kullanılmaktadır. J. T. Zenker ise ayrıca 'prens, şehzade' anlamını da eklemiştir.⁴ Birinci 'varlıklı' anlamında daha Göktürklerden bu yana, kullanılmakta olan kelime, aynı zamanda, Türk onomastiğinde de, yerine göre toponim, yerine göre antroponim şeklini almıştır. Nitekim, eski Uygur hanlığında, 768 tarihlerinde Uygur hanı Çin ve Soğd sanatkarlarına *Bay - Balık* şehrinin kurulmasını emretmiştir. Bu şehrin yerinde bugün *Baibalgin - Süme* manastırı da mevcuttur.⁵ Peçenek yahut Kuman köy adı olarak *Bayla*, *Bayesd* ve *Boyesd* gibi deyimli toponimler de Macaristan'da bugüne kadar kalıvermişlerdir.⁶

1945, 236-237. s. (çevireni T. Acaroğlu). Bu gelenekten şüphe edenlerden V. Grumel'in fikrine, V. Beşevliyev katiiyen iştirak etmemektedir.

¹ A. Caferoğlu, *Uygurlarda hukuk ve maliye ıslahları*: Türkiyat Mecmuası IV, İstanbul, 1934, 8. s.

² Kırgız ve Türkmenlerde *yılan* ve *köpek* yılları iyi sayılan yıllardandır (Richard Karutz, *Unter Kirgizen und Turkmenen*, Berlin, 136, s.).

³ W. Radloff, *Wörterbuch*, IV, 1421.

⁴ J. T. Zenker, *Dictionnaire Turc-Arab-Persan*, I, Leipzig, 1866, 173. s.; Çuvaşçada ise *puyan* (Paasonen, *Çuvaş sözlüğü*, Ankara, 1950, 115. s.) olup Altay ve Teleüt ağızlarında *pay* şeklini almıştır. Ostyak, Vogul ve sairede de yerleşmiştir (Aulis I. Jokki, *Die Lehnwörter des Sajansamojedischen*, Helsinki 1952, 80-81. s.).

⁵ A. von Gabain, *Steppe und Stadt*, 44-45. s.

⁶ L. Rásonyi-Nagy, *Valacho-Turcica*, Forschungen d. Mitglieder des Ungar

Hâmi şehrinin kuzey - doğusunda, hâlâ bugün bile, *Bay* adlı bir Türk köyü mevcuttur¹. Antroponim olarak ta *Bayhan*; Çavaşlarda *Puyan* ve diğer Türk illerinde bileşik halinde bir çok isimlerde rastlanır.²

Dedem - Korkut yiğitleri içerisinde "Bay" ılar, bileşik halde, ancak *Bay - Büre* ile *Bay - Bîcan* adlarında bulmaktayız. Her iki yiğit de, Bayındır hanın inandığı ve dayandığı, Orta - Asya Türk savaşçıları siklinde ünlü ve sanlı yer tutmuş kişilerdir. İç ve Taş Oğuz beyleriyle beraber, Bayındır hanın sohbetine katılacak kadar ağırbaşlı, "beg" unvanlı, Oğuz ilini düşmana karşı korumakla ödevli ve nazları beglerce çekilen savaşçılardır.

Bunlardan *Bay - Büre*,³ Boz aygırlı Bamsı Beyrek gibi Dedem - Korkut, yiğitleri içerisinde çok ağır basan savaşçının babasıdır. Eserde *Bay - Büre*, *Bay - Büre beg* ve *Bay Büre han* adları ile geçer. Orta-Asya kahramanlarına ait olmak üzere Ebül-Gazi Bahadır hanın "Şecerei - Terakime" sinde yer tutmuş olan *Alpamış*, bizim Oğuz eposumuzdaki *Bamsi - Beyrek*'in tam kendisidir. Yalnız bir farkla ki, muhit ve toplum yaşayış şartları dolayısıyla, antroponimlerde ufak tefek değişiklikler vücuda getirilmiştir. Bu yüzden *Bay - Büre*, Türkmenlerde *Kam - Büre* olmuştur.⁴

Yalnız antroponim bakımından değil, aile yönünden de *Bay - Büre* tipinin aynı olan *Bay - Bîcan*,⁵ Dede Korkut'ta Bayındır hanın sohbetlerine diğer Oğuz beyleri ile beraber katılan sayılı bir "beg" dir. İç ve Dış Oğuz beylerinin alkışları üzerine *Banu Çiçek* adlı bir kızı dünyaya gelmiş ve bu da ünlü *Beyrek*'in nişanlısı olmuştur. Dede Korkut'a ait "Atalar sözü"nde, *Bay - Bîcan*⁶ "ideal Beg" tipi⁷ olarak gösteril-

Instituts u. des Collegium Hungaricum in Berlin, Robert Gragger Armağanı, Berlin, 1927, 6. s.

¹ S. E. Malov, *Uygurskiy yazık* = Uygur dili, 1945, 140. s.

² L. Rásonyi - Nagy, aynı eser, 6. s. ve Potanin, *Oçerki s. z. Mongolii*, IV, 379. s.

³ Erg. 118 *Pay Püre*; Gök. 162 *Bay Büre*; Jir. 92 *Kam-buri*; Ros. 357 *Bay Büre*; A. Samoyloviç, *Oçerki po istorii turkmenskoy literaturı*, 152 s. *Bay Bura-beg*.

⁴ V. M. Jirmunskiy, "*Kitabi Korkut*" i oguzskaya epiçeskaya traditsiya = *Dede Korkut kitabı ve Oğuz epik gelenekleri*: Sovetskoe Vostokovedenie, 1958, 4, 92. s.

⁵ Erg. 123 *Pay Piçen*; Gök. 162 *Bay Bîcan*; Ros. 358 *Bay Bîcân*; Dr. 69 *بای بیجان* 68 *بای بیجان*; Vat. 21 *بای بیجان*

⁶ Alpamış destanında *Bamsı Beyrek*'in yavuklusunun babası *Bay-Sari*'dir (Jir. 101. s.); *Banu Çiçek* yerine ise *Barçın-Saloz* adı geçmektedir. Bu değişiklik hikâyenin Orta-Asya çağının izini taşıması ile izah edilebilir (bk. V. M. Jirmunskiy, *Sledi Oğuzov nizovyah Sır-dar'i* = *Seyhun nehri aşağılarındaki Oğuzların izleri*: Tyurkologičeskiy Sbornik, I, 1951, 95 s. ve Gök. LXXII. s.

⁷ V. Bartold, *Turetskiy epos i Kavkaz* = *Türk eposu ve Kafkasya*: Yazık i literaturı, N, 1930, 16. s.

miştir. Kitapta ise Bay Bîcan'a o kadar da önemli bir yer verilmemiştir. Fakat bundan, Bay - Bîcan antroponimini ve bunu taşıyan erin, Oğuz boyu içerisindeki yerini ve durumunu küçümseyecek değiliz. Bir defa Bamsı Beyrek gibi, Oğuz şövalyesinin kayınpederi durumunda olması, onun Orta - Asya Oğuz destanındaki yerini belletmiş bulunmaktadır. Yiğitin, şu veya bu vesile ile, az anılması, destan eserleri için, kesin bir sonuç elde edilmesine hiç de elverişli sayılamaz. Bu her şeyden önce, elimize geçen hikâyelerin büyüklüğüne ve küçüklüğüne, zamanına, sahibi bulunan boyun tarih gelişmelerine, göçlerine, yani toplum yaşayış durumlarına ve sairesine bağlıdır. Buna göre de, Bay - Bîcan antroponimisinin gelenekli olduğunda şüphelenilemez.

Antroponim olarak *Bîcan*, XV. yüzyıl yazıcılarından "Muhammediye" sahibi Mehmet ve "Enver ül-aşıkîn" yazarı Ahmet *Bîcan*'ların da adı olmuştur.¹ Anlam bakımından, Dede - Korkut'un, hak yolunda savaşan, çeşitli soy ve soptan gelen, yiğitleri sınıfına girer.

Şer'ler

Eserde yalnız bir yiğitin adına eklenmiştir. Taşdığı özel adı tamamen İslâmîdir. Bileşik halinde *Şer - Şemseddin*'dir. Yazmalarda apaçık bir imlâ ile *Şer* okunması gerekirken, yayınlayanlardan bir kısmı nedense, bu babayığide *Şir* unvanını takmayı, kendilerince yerinde bulmamışlardır.² Metin dışında, şövalyenin eserdeki künyesi de, bunun oldukça *şer*, yani bahadır bir kimse olduğunu açıklamaktadır. Babası da zaten *Gaflet - Koca*'dır. *Gaflet - Koca*'nın oğlu da "şer"den başka ne olabilir. Epik eserlerde, bu çeşit lâkapları, gayet tabii karşılamalıdır. O, düşmana karşı, tam manasile, yenilmez bir yigittir. Eserdeki künyesine bakılırsa: Destursuzca Bayındır hanın yağsını basar; altmış bin kâfire kan kusturur; ağ - boz atının yelesinde kar turdurur;³ Düğünde güveyi ile ok atma yarışına çıkar;⁴ kâfir Şökli Melike karşı savaşlara katılır.⁵ Bu suretle bir savaşçıya yakışan vasıfları tamamen taşımaktadır. Destanın özünü teşkil eden Bayındır hanla Beyrek'in silâh arkadaşısıdır.

¹ V. Gordlevskiy, aynı eser, 9. s.

² Erg. 112 *Şir*; Gök. 170 *Şir Şemseddin*; Ros. 360 *Şer Şems-üddin beg*; Dr 61 شرشمس الدين; Vat. 65 شرشمس الدين Jir. 100 *Şer Şems ad-Din*.

³ Dr. 61; Vat. 65.

⁴ Dr. 107; Vat. 43.

⁵ Dr. 150; Vat. 83.

Taşıdığı ad İslâmî olmakla, bu Oğuz bahadırı, müstakil bir hikâyenin konusunu kolayca teşkil edebilirdi. Fakat antroponim, onun daha sonraki çağlarda destana katılmış hissini uyandırmaktadır. Babasının *Gaflet* lâkabını alışı da, bunun başlıca tanıklarından biri sayılabilir.

Delü'ler

Savaş meydanlarında gösterdikleri yararlıkları dolayısıyla, ozanlarca mükâfat olarak, savaşçılara dağıtılan ün ve şeref lâkapları, dinleyici halkın ruhunu da okşamak üzere, *deli* ve *kara* anlamları olmuştur. Her iki anlam, ozanlarca eşit telâkki edildiğinden, bazen bir yiğite her ikisi de birden verilmiştir. Meselâ: *Delü - Budak = Kara - Budak*'ta görüldüğü gibi. Halkın gözünde, yiğitlerin değerini ve güçlerini ölçmek için, eşit bir ölçü olan bu unvanlar, dilce daha yakın çağlara ait anlamlar sayılacaklarından, bu adlı savaşçılarımızı, Dedem - Korkut siklinin gençlerinden saymamıza yardım etmektedir.¹ Anlaşılan eski Oğuz ili folkloru geleneğinde temel tutturun bu şövalyelik damgası, zamanla birçok Türk illeri kahramanları eposunda da genişçe yer bulmuştur. Anadolu tarihindeki kara Yazıcı *Deli - Hasan* isyanı elebaşısının adı, bunun en iyi tanıklarından biridir. Hem *Kara*, hem de *Deli* şöhretini bir arada toplamıştır.

Her iki ün unvanını taşıyanlar dışında salt "Delü" adını taşıyanlar *Delü - Dumrul*, *Delü - Dundar* ve *Delü - Karçar*'dır. Bunlardan *Delü - Dumrul*, ozan tarafından dinliyecilerine tanıtılmak istenirken, oldukça akıcı bir stilde, neden "Delü" adını aldığını: "Anın için ki menden delü, menden güçlü er varmalıdır ki çıka menüm ile savaşa der idi" ve künyesindeki ününün: "menüm erligüm bahadırılığüm cılasunlığüm yigitligüm Ruma Şama gide çavlına de idi"² nerelere kadar yayıldığını bildirirdi. Azılı ve güçlü sayılan bu savaşçı tipi ile eserde bütün derebeyliklerine rağmen, Oğuz yiğitleri içerisinde, Tanrı kudreti karşısında hiçbir gücün ve kahramanlığın değeri olmadığı, belirtilmek istenmiştir. *Delü - Dumrul*, bir yiğidin canını kendi köprüsü başında aldığını öğrendiği Ezraile kafa tutmak istemiş, fakat karşılaşınca

¹ A. Tveretinova, *Vosstanie Kara Yazıdjı-Deli Hasana v Turtsii = Karayazıcı Deli Hasan'ın Türkiye'deki isyanı*, 1946; *Delü* aynı zamanda Uzan'ın unvanı olmuştur (Dr. 109).

² Erg. 177; Dr. 155.

“Görür gözi görmez oldu, tutar elleri tutmaz oldu”¹ ve sonda Tanrıya sığınarak yaşama hakkı elde etmiştir.²

Kıyan Selçukoğlu *Delü Dünder*,³ Beyrek’in “yar ve yoldaşları”ndan biri olup, Dış - Oğuzlardan Aruz’un torunudur. Oğuz yiğitlerinden bazıları ile beraber Beyrek’i, esir olduğu hisardan kurtarmak için savaşmış, sonunda büyük yararlıklar göstererek onu sevgili nişanlısına kavuşturmuştur. Delü - Dumrul’un, eserdeki künyesine bakılacak olunursa, en büyük değeri, Oğuz yağlarına karşı amansız savaşlarıdır. Kâfir Şöklı Melike karşı iki büyük savaşta, daima Dış Oğuzların başında sağ kanatta, yiğitlik arkadaşı genç Kara - Budağ ise sol kanatta savaşmışlardır. Tepel - Kaşka atına binerek, sağ tarafta yağı *Kara Tüken*’i kılıçlayarak yere düşürdüğü gibi,⁴ Para-sarun Bayburt Hisarındaki, Beyrek’in kurtuluş savaşında da Kara - Tekür’ü kılıçlayarak atından indirmiş ve onu parçalamıştır.⁵ Yalnız bununla kalmamış, “Demür Kapu Dervendi”ndeki kapıyı deperek almış ve altmış tutamlık keskin mızrağında er böğürtmüştür.⁶ Unvanına lâyük ünlü yigitler sırasında yer tutmuş, “Demür Kapu Dervendi”nin begi olmuştur.⁷

Delü - Dunder’in savaştaki sadık arkadaşı Delü - Karçar, bir taraftan Oğuz ilinin kâfir yağlarına karşı amansız savaşlar yaparken, bir taraftan da kızkardeşi Banu Çiçeğin bir nevi şeref koruyucusudur. O, Dunder’a nispetle daha geride kalmış yiğitlerden sayılır. Künyesinde Banu Çiçeğin “delü” kardeşi olup, kendisini dileyeni öldürmekle meşgulmüş. Babası da Bay Bîcan beg imiş.⁸ Dede - Korkut bile,

¹ Dr. 178. Orhun yazıtlarında da buna benzer ifade şekli dikkatimizi çekmektedir. Bu hususta Nihal Çiftçi oğlu [Atsız], *Dede Korkud kitabı hakkında: Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 1, sayı 11, 60 - 61 s. adlı makalesinde oldukça önemli sonuçlara varmıştır.

² Nedense V. M. Jirmunskiy Oğuz ilinin bu yiğitine yer vermemiştir. Halbuki bu yiğit, diğerlerine nispetle eserde başlı başına bir konu teşkil etmiş ve Ezraille savaşmaya yeltenen yegâne kimsedir.

³ Bu antroponim eserde : دلو دنداز (Dr. 92; Vat. 34); Dr. 95 ve 120 دلو طونداز; Dr. şekillerinde yazılmış olduğundan Jir. 98 *Dundaz*; Erg. 131 *Dunder*, 133 *Tundar*; Ros. 258 *Dunder* okumuşlardır. Bu sonuncu şimdilik daha doğru olsa gerektir.

⁴ Dr. 64; Vat. 67.

⁵ Dr. 120; Vat. 52.

⁶ Dr. 60; Vat. 65.

⁷ Dr. 205; Vat. 87.

⁸ Dr. 81; Vat. 28.

bunun bu huyunu pek âlâ bilirmiş ve Banu Çiçeği Beyrek'e istemeğe giderken, tedbirler almayı unutmamıştır. Kız kardeşinin delice hâmisi kesilen bu yiğit, ancak Dede Korkut'un keramatine baş eğmiş ve Banu Çiçeğin Beyrek'e nişanlanmasına uymuştur. Fakat, Beyrek'in esaretinden faydalanarak, Bayındır hanın divanında diz çökmüş, Beyrek'in ölü haberini getirene "çuha" ile "altun akça" vereceğini vadetmiştir.¹ Bu suretle savaş eşi ve silâh arkadaşı Delü - Dundar'dan, karakter bakımından ayrılmıştır. Bundan dolayı da Beyrek haberleşmelerinde asla Bay - Bîcanoğlu Delü Karçarile ilgilenmemiştir.

Haddizatında Karçar eserde, öz başına bir yiğit olarak karakterize edilmemiş, daha fazla Beyrek'le Delü - Dundar'ın yigitliğini belirtmeğe yarayan yardımcı bir unsur olarak kullanılmıştır.

Kara'lar

Oğuz şövalyeleri kataloğunda, cesaret ve güçlülük damgası bulunan Kara unvanlı yiğitlerimiz *Kara - Güne*, *Kara - Budağ* (Budak), ve *Kara - Çögür*'dür. Bunlardan *Kara - Budağ*, aynı zamanda "Delü" ününü de tatmış, ona göre de eserde her iki şöhretile geçmekteir. Babası olan *Kara - Güne* ise, bütün künyesile "Kara"lığı kişiliğinden yaşatmış ve bu adı hakkile kazanmıştır. Eserde çok önemli yeri vardır. Soyca Kazan beg'in kardeşidir. Adca da Oğuz hanın cariyeleriyle evlenen altı oğlundan doğma evlâtlardan² birinin adaşdır. Kalın Oğuz beyleri tarafından savaş meydanlarına katılmıştır. Künyesine göre:³ "Kara Dere ağzında, Kara buğa derisinden beşiğinin yapuğu olan, acığı tutanda kara taşı kul eyleyen ve bıyıklarını yedi yerde ensesinde düğümleyen, erenler evreni idi". Hep "kara" larla unvanı yoğrulan bu dev şövalyenin oğlu olan *Kara - Budağ* da, tabiî kendisi gibi, aynı unvanı taşımıştır.

Kardeşi Salor Kazan'ın en yakın şövalye arkadaşı ve yardımcısı olması hasebile, eserde önemli yer tutmakta ve ozanlar için ballandırılabilir bir konu teşkil etmektedir. Gök bedevî atına binerek kardeşile ava gitmiş,⁴ onun rüyasını yormuş,⁵ "Kıyametin bir günü olduğu

¹ Dr. 92; Vat. 34.

² A. N. Kononov, aynı eser, 51. s. *Küne*: Erg. 240 *Kara Göne*: Dr. 43, 59 قوره كونه; Gök. 166 ve Ros. 359 *Güne*.

³ Dr. 59; Vat. 65

⁴ Dr. 37; Erg. 96.

⁵ Dr. 43; Vat. 57.

günde”, kardeşinin evini yağmalayan yağıya karşı canla başla savaşmış, Kazan begin oğlu Uruz’un tutsak edildiğinde, düşmana karşı durmuş, Uruz’la beraber alay bağlayarak Kazan’ın kurtuluşuna koşmuş, fakat bütün gücüne ve yiğitliğine rağmen, bir türlü Depegöz’ü yenememiş, onun elinde “Zebun” olmuştur.¹ Karşılığında Beyrek’i öldüren Aruz’un kanını almış, kardeşinin işareti üzerine başını kesmiştir.² Bunun üzerine, Taş Oğuz begleri, Salor Kazan’ın ayağına düşmüş, barışmışlardır. İç ve Taş Oğuz begleri tekrar barışa kavuşmuşlardır.

Kara - Güne oğlu *Kara - Budağ* da yiğitlikte babasına lââyık olmağa çalışmış, hatta onu geçmiştir. Oğuz ili yiğitleri siklindedir. Hamid-ili ile Mardin kalelerini depip yıkmış, demir yaylı Kıpçak - Melike kan kusturmuştur.³ Savaş meydanlarına “bahri hotazlu” atını binerek “al mahmûzî şalvarlu” giyinmiş olarak atılırdı. Er ve erkek olarak da Kazan begin kızını “erlik - ile” almıştır.⁴ Böylece *Kara - Budağ*, Oğuz ilinin ozan edebiyatında hem yiğit, hem kavalie olarak, yer tutmuştur. Hele atının “hotazlu” oluşu, onu, bütün *Dedem - Korkut* yiğitlerinin üstüne çıkarmaktadır. Her ne kadar, eserde yiğitlerle bindikleri atlar arasında, sıkı bir ilişğin bulunduğu diğer savaşçı yiğitler için de belirtilmişse de, hiç birisinin atı *Kara - Budağ*’inki gibi hotazlı olmamıştır. Bu, ancak çok büyük başarılar sağlayan ve ün kazanan yiğitler atına, süs olarak, takılmakta idi.⁵ Bu kült Selçuklularda⁶ ve Osmanlılarda⁷ da mevcut idi.

Kara - Budağ’ın diğer yiğitler arasındaki üstünlük durumunu eserde belirten birkaç tanıklara da raslamaktayız. Şöyle ki, “Oğuzun ak sakallı kocaları görende ol yigidi tahsinler”di;⁸ o savaşlarda, sağ kanatta savaşan *Delü - Dumdar*’ın en inanılır arkadaşı olarak, soldan tepirdi. *Kara Arslan Melik* gibi bir yağı yigidi yere sermiştir.⁹ Dügün-

¹ Dr. 218; Erg. 208.

² Dr. 302; Erg. 250.

³ Dr. 60; Vat. 65; Erg. 112.

⁴ Aynı yer.

⁵ A. Caferoğlu, *Türk onomastiğinde “at” kültü*: Türkiyat Mecmuası, X, İstanbul, 1953, 203. s.

⁶ V. Gordlevskiy, aynı eser, 153. s.

⁷ Abdürrahman Şeref, *Öztimuroğlu Osman Paşa*: Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, IV, 1364 ve 1358. s.

⁸ Dr. 60; Vat. 65; Erg. 112.

⁹ Dr. 120; Vat. 52; Erg. 152.

de güveyi ile ok atma yarışına katılmış ve “Kaçan - kim Budağ atsa Beyrek elün var olsun dir - idi”.¹ Bütün bunlara mükâfat olarak, Bayındır hanın sohbetlerinde, hanın karşısında yayına dayanarak durmak şerefine erişmiştir.

Künyesi, Kara - Budağı eski ve tarihî Oğuz ili yiğitleri arasında saymamıza yardım etmektedir. Nitekim onun Kıpçaklarla savaşmış olması, XI. yüz yıllarda² Oğuzların Orta - Asya’da vatan edinmiş oldukları çağı hatırlatmakta ve savaşçısını da bu çağın bir şövalyesi olarak tanıtmaktadır.

“Kara” lâkaplı yiğitlerden Kara - Çökür,³ diğer arkadaşlarına nispetle ayrıca bir de “nikaplı” yiğitler arasında yer aldığından, kendi savaş arkadaşları çevresinde incelenmesi, daha uygun olacağı kanaatindeyim.

Nikaplı’lar

Eserde, adları ve künyeleri bildirilen ve değerleriyle tanıtılan Oğuz-ili yigitlerinden, ancak dördünün “nikaplı” olduğunun açıklanmasına lüzum görülmüştür. Bunu gelişi güzel, epik eserlere yakışır, romantik bir tasvir unsuru olarak kabullenmek zannımca, çok yanlış olur. Çünkü, Orta - Asya devri Oğuz harekâtında, “nikab”ın kendine göre özel bir değeri, hatta majik bir tesiri olmuştur. Eserin ancak bir yerinde, Trabzon tekürünün kızına göz koyan Kan - Turalı begden bahsedilirken:⁴

“Oğuzda dört yigit nikabı ile gezer idi. Biri Kan - Turalı,

“biri Kara - Çökür ve oğlu Kırk - Kımuk ve Boz aygırlu “Beyrek”. şeklinde açıklanmada bulunulması, bu dört yiğidin, çağına göre çok ün kazanmış ve tanıtılmasına lüzum görülmiyen yiğit kişilerin olduğunu, açıktan açığa meydana koymaktadır. Türk folklorunda, şimdiye kadar “nikaplı” kimselere raslayışım yoktur. Dedem - Korkut gibi, Oğuz Türkleri içerisinde en yüksek bir şahsiyet ve ünlü bir kişi derecesine yükselmiş bir dedenin, lejander çağa ait dört “nikap”lı şövalye

¹ Dr. 107; Vat. 43; Erg. 152.

² Oğuz Peçenek savaşlarına dair doğu ve batı kaynaklarında oldukça geniş bilgi verilmektedir (bk. J. Marquart, *Über das Volkstum der Komanen*, Berlin 1904, 25—26. s.; *Hudûd al-‘Alam*, V. Minorsky yayını, London 1937, 29—30. s.).

³ Gök. 166. Kara Çögür; Erg. 188 Kara Çekür; Ros. 359 Kara Çögür; Jir. 97 Kara Çökür.

⁴ Dr. 179—180; Erg. 188.

Türkü ileri sürülmesi, şüphe yoktur ki, Oğuz Türklerinin ilk çağ toplum yaşayışlarına ait gerçek bir savaş ülküsünü canlandırmaktadır.

Nitekim, VIII. yüzyıl Maverâünnehir'in siyasî hayatında Oğuz Türklerinin katıldıkları, ünlü Mukanna isyanı¹ bunun, en gerçek bir örneğini teşkil etmektedir. Oğuzların bu çağlarda, daha Zerefşan ve Kaşka - Derya çevrelerinde, göçeri toplum hayatı yaşadıklarında, baş gösteren bu isyan "Mukanna isyanı"² adile tarihe geçtiği halde, gerçekte bu kelime "nikap" anlamında olan arapça مقنع sözünden alınmış ve "lâkap" olarak da ünlü isyanın elebaşısı sayılan Haşim ibn Hakim, diğer bir adile Hakim al- A'var'a "Tekgözlü" ye verilmiştir ki, bu tâbir bizde, aynı anlama gelen "nikap"³la³ karşılanmıştır. Bazı kaynaklarda bu isyan, *al-asfidcamagan* yani "Beyaz gömlekliler" adile de geçmektedir. Türk geleneğinde izine raslayamadığımız bu geyim tarzı, motiv olarak da Türkler için yabancı olmuştur.⁴ Ve sırf Orta - Asya Oğuz Türklerinin bu isyana katılmalarından ve belki de bu isyanda önemli rol oynadıklarından, Oğuz yiğitlerine de verilmiş bir lâkap olmuştur. Nitekim bu isyana katılanlardan *Kulartegin*,⁵ çağının en ileri gelen Türk yiğidi olmuştur. Hatta yiğitlerden ancak dördüne "nikap"lı şerefine verilmesi de, gelişi güzel bir şey olmasa gerektir. Dört sayısı burada, vaktile Mukanna isyanında ün almış ve sivrilmiş Hakim ibn Ahmet Hişrî (Haşavî), Bakı ve Gurdak⁶ gibi, Türk olmayan dört yiğide karşı, Dedem - Korkut'ta yer almış dört Türk savaşçısıdır. Nikabın Şamanizmle de hiç bir ilgisi yoktur.⁷

Dört "nikaplı"lardan Kan - Turalı, Kañlı - Koca'nın oğlu olup, Trabzon tekürünün kızını istemekte⁸ ve eserde tarif edildiği üzere, beline

¹ *Istoriya Uzbekskoy SSR = Özbekistan tarihi*, I, 1; Taşkent, 1955, 164—173. s.

² Mukanna isyanı üzerine yazılmış zengin bir edebiyata raslanmaktadır. Orta-Asya Türkleri için önemi olan bu başkaldırma hakkında bk. A. Yu. Yakubovskiy, *Vosstanie Mukanni = Mukanna isyanı*: Sovetskoe Vostokovedenie, V, 1948, 35—54 ve Alessio Bombacı, *Gli Oghuzi velati*: Folklore dergisi, IX, n. III-IV, 102—110. s. ayrı basım, Napoli. Bu sonuncuda zengin bibliyografi vardır.

³ Dozy, *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes*, Amsterdam, 1845, 424. s.: 'voile dans lequel on a pratiqué deux trous à l'endroit des yeux'.

⁴ A. Bombacı, aynı eser. 10. s.

⁵ A. Yu. Yakubovskiy, aynı eser, 53. s.

⁶ ibid. 50. s.

⁷ Ohlmarks, *Studien zum Problem des Schamanismus*, Lund-Kopenhagen, 1939, 74. s. maskenin Şamanizm için gerekli olmadığını söylemektedir.

⁸ Bu konu hakkında birçok Trabzon rivayetleri mevcuttur (V. Bartold, aynı eser, 4—5. s).

altunlu ince keten bezini sarmış ve “cemal ve kemâl iyesi” bir yiğit olduğu için, nikaplı meydana getirilmiş¹ ve büyük hüneler göstermiştir. “Saru tonlu Salcan Hatun” a sahip olmak için üç kere kahramalık göstermiştir. Sonda muradına ermiştir.²

Diğer iki “nikaplı” yiğitten biri *Kara - Çökür*, diğeri de oğlu قرق قنوق dır.³ Eserde bu iki Oğuz yiğidine nedense önem verilmemiştir. Bu yüzden iki diğer büyük savaşçı olan Kan - Turalı ile Beyrek'in gölgesinde kalmağa mahkûm olmuşlardır.

“Nikaplı”ların ve hatta Dedem - Korkut yiğitlerinin en ünlüsü ve başta geleni *Beyrek*'tir. Eserde birçok lâkap, unvan ve ünlerle meydana çıkmaktadır. Oğuzların nikaplı yiğidi olduğu gibi, Banu Çiçeğin de “nikaplı” nişanlısı idi.⁴ Ava gittiğinde boz aygırına biner Parasarun Bayburd Hisarından parlayıp uçardı.⁵ Er ve savaş meydanlarına katıldığında ise:

“Parasarun Bayburd Hisarından parlayup uçan, ap alaca gerdeğine karşı gelen, yedi kızın umudu, Kalın - Oğuz imrençesi, Kazan begün inığı, boz aygırlu Beyrek,” çapar yeterdi.⁶ İşbu tasvir-den de anlaşılacağı üzere, Beyrek yedi yıl Bayburt'ta tutsak kalmış, sonda parlamış uçmuş, Yalançioğlu Yartaçuğ nişanlısını hile ile elde ederek, tam evlendiği sırada, koşup sevgilisine kavuşmuştur. Yedi kızın umudu idi. Fakat hangi yedi kızın olduğunu tayin etmek, şimdilik imkânsızdır.⁷ Kazan - Hanın sağ eli ve yardımcısı idi. Nesepece de yüksek muhitten sayılırdı. Kendi tarifince babası Bay - Büre han'dır. Adını da Dedem - Korkut, Bamsı - Beyrek olarak koymuştur.

¹ Nikap takmanın sebebi olarak Kan-Turalı'nın güzelliğini göstermek, bence Trabzon tekürüne karşı alınmış tepkiden başka bir şey değildir.

² *Kan-Turalı*'yı, tarihî *Türkali Bey Bozdoğan*'la aynı telâkki edenler de vardır (Ros. 32—32. s.).

³ Erg. 188 *Kırk Kınuk*; Ros. aynı; Jir. 97 *Kırk-Kopuk*. Bu antroponimin ne şekilde okunacağını kestirmek zordur. Bahadır han Oğuz ve Türkmen ili beylerinden *Kınuk-bay* adlı birinden bahseder ki, bu da bizim *Kırk-Kınuk*'u hatırlatmaktadır (Kononov, aynı eser, 78. s.).

⁴ Dr. 78; Vat. 26; Erg. 122.

⁵ Dr. 37; Vat. 54; Erg. 96.

⁶ Dr. 61; Vat. 65; Erg. 113.

⁷ Bununla beraber eserde Beyrek'in yedi kız kardeşinden bahsedilmektedir ki, bunlar, Beyrek'in ağır durumunda “ağ çıkarıp kara tonlar” giyerlerdi (Dr. 91; Vat. 33; Erg. 130). Buna dayanarak “umudu” olan yedi kızın, bu kızlar olması ihtimalini ortaya atmaktadır.

Kazan begin “ınağı” olduğundan, onu müdafaa etmek amacile “Dış Oğuzların” isyanına katılarak, savaş meydanında öldürülmüştür. Kanı yerde kalmasın diye de vasiyette bulunmuştur. Mert, sağlam ve Kazan’a bağlı bir Oğuz kahramanıdır. Bundan dolayı da katili Aruz, onu kendi damatlarından sayar, fakat onun Kazan’a karşı bağlılığını bir türlü hazmedemez.

Tarih gelişmesi bakımından Bamsı Beyrek eski Orta - Asya’nın malıdır. O, Alpamiş’in Yakınşark karşılığıdır. Bundan dolayı da hakkında Anadolu’da da rivayetlere ve hikâyelere raslamaktayız.¹ Oğuz eposunun temel unsuru ve IX—X. yüzyıllarda Orta - Asya’da teşekkül etmiş olan Oğuz bahadırlarının sağlam temsilî bir kudreti olmuştur.

Kamlı’lar

Eserde “Kam” lâkabını almış başlıca iki antroponimimiz vardır. Biri Bamsı Beyrek’in babası *Kam - Büre*, diğeri Bayındır hanın babası *Kam - Gandır*. Her ikisi de gerek taşıdıkları “Kam” lâkabı, gerek Orta-Asya Oğuz - ili destanında önemli yer tutmuş bulunan yiğitlerin babaları bulunmaları dolayısıyla, Dedem - Korkut’un Orta - Asya devresine mensupturlar. Haklarında eserde, malûmata raslanmamaktadır. Yalnız Dedem - Korkut hikâyelerinin ruhunu taşıyan iki ünlü yiğitin babalarıdır.

“Kam” sözü Türk antroponimisinde yerleşmiş eski bir addır. Daha eski Hun Türklerinde kullanıldığına dair Bizans kaynaklarından bilgi edinmekteyiz. Tanınmış yazıcı Priskos’a göre *Ata + Kam > Atakam* ve *Eş + Kam > Eş(s)kam* ‘eski Hun devlet adamlarının adı’ olmuştur.² Aynı antroponim Moğollar tarafından da kullanılmıştır. Bunlarda, tıpkı Altaylılarda olduğu gibi *Kam* bâzen yerini *Bay*’a terketmiştir. Meselâ *Kam - Kurmos* hikâyesinde.³ kurnaz bir ihtiyarın adı olduğu halde, tam adı *Bay - Borolday*’dır.⁴ Dikkate değer nokta aynı değişme

¹ A. Caferoğlu, *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*, İstanbul, 1951, 177. s. *Bol Börek* ve Orhan Şaik Gökyay, aynı eser, LXIV—LXXI. s.

² A. Caferoğlu, *Türk dili tarihi*, I, İstanbul, 1958, 71. s. ve Gy. Németh = J. Eckmann, *Hunların dili: Türk Dili Belleten*, 1949, III, sayı 12—13, 106—114. s.

³ G. H. Potanin, *Vostoçnie motivi v srednevekovom evropeyskom epose = Orta çağ Avrupa eposunda şark motifleri*, Moskva, 1899, 99. s. not.

⁴ G. H. Potanin, *Oçerki severo-zapadnoy Mongolii*, IV, 379. s.

Dedem - Korkut'ta da vardır. Burada da *Kam* yerini *Bay*'a bırakmış ve Bamsı Beyrek'in babası, eserin bir yerinde, *Kam - Büre*,¹ diğer bir yerinde ise *Bay - Büre*'dir.² Fakat bu değişikliğe, Bayındır hanın babası olan *Kam - Gan*'ın adında raslayamıyoruz.

Kan ve Kañ'lılar

Ancak bir iki antroponimde kullanılmıştır. Orta - Asya kahraman adlarında bolca geçen *Kan*,³ eserde *Kañlı Koca oğlu Kan Turalı* ile bazı kimselerin adında geçer. *Kañ* lâkabı da قانلى imlâsile, yalnız *Kañlı - Koca*'ya mahsus olmuştur.⁴ Birincinin manası 'han' iken,⁵ ikincisinin gerçek anlamını belirtmek oldukça zordur. Kelime *Kañ* olarak Orhun ve Uygur Türklerinde 'baba' mânasında kullanılmıştır.⁶ Antroponim olarak ise kullanıldığına raslanmamaktadır. Yalnız *Kâşgarlı Mahmut*'ta⁷ geçen bu kelime, *Marquart*'a⁸ ve *Atalay*'a⁹ göre 'Kıpçaklardan büyük bir adamın adı' olarak açıklanmış ise de, *Brockelmann*¹⁰ 'Kıpçaklardan bir kabilenin adı' olarak kabul etmektedir. Bununla beraber, unutmamalıdır ki, Uygurların iç aile kuruluşunda "Küñ kul" yani 'cariye kul' sınıfı, diğer "ög kañ" 'ana baba' ve "ka kadaş" 'soy-sop' kültürüne bağlı olarak gelişmiştir.¹¹ Bundan mülhem olarak *kañlı* kelimesini, "küñkul" sahibi bir kimse olarak, açıklamak acaba ne kadar doğru olur diye düşünmekten de kendimi alamıyorum. Orta - Asya yiğitler kategorisine giren *Kañlı - koca*'nın bu evsafa olması da, pek

¹ Dr. 66; Vat. 20; Erg. 116.

² Dr. 286; Erg. 241.

³ A. İnan, *Dede Korkut kitabındaki bazı motifler ve kelimelere ait notlar*: Ülkü, XI, sayı 66, Ankara 1938, 550. s.; A. Caferoğlu, *Uygur sözlüğü*, 130. s.

⁴ Dr. 170, 186.; Erg. 184.

⁵ Antroponim olarak *kan*, *Kanoğul* ve *Kantoyın* şeklinde Uygurlarda da kullanılmıştır (W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*, Leningrad 1928, 278. s. Maloff yayını). Moğollarda da antroponim başına getirilerek 'şehzade, prens' gibi anlamlarda kullanılmıştır (G. J. Ramstedt, *Zwei uigurische Runenschriften in der Nord-Mongolei*, Jour. de la Soc. Finno-Ougr. XXX, 3, Helsinki, 1913. 6. s.).

⁶ A. Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, 2. bölüm, İstanbul 1937, 130. s.

⁷ *Divan*, III, 280.

⁸ *Marquart*, *Volkstum der Komanen*, 79. s.

⁹ *Divanü Lügat-it-Türk Dizini*, TDK, Ankara 1943, 843. s.

¹⁰ *Mitteltürkischer Wortschatz*, Leipzig 1928, 247. s. (Burada الرجل yerine الزجل okunması tercih edilmiştir).

¹¹ A. N. Bernştam, *Uygurskie yuridičeskie dokumenty: = Uygur hukuk vesikaları: Problemi Vostokovedeniya*, III, 1940, 76. s.

tabiidir. Kelimenin türeyişi ve manası, ayrıca incelemeye değer bir konu olarak kalmaktadır.

Koca'lar

Orta - Asya Türk eposunun birinci kuşak yiğitlerini teşkil etmiş olan nesil, zamanla yigit evlâtlar yetişdirdikten sonra, kocalık çağında, bu soya alınmışlardır. Muhterem ihtiyar, yigit babası, kabile “ceddi -alâ-sı”, ak sakal, soysop başı gibi, çok hoş manalarda kullanılan bu antroponim ve yahut lâkap, eserde, hep yiğitlerin babalarına takılmış şeref ünvanı çeşnisini taşımaktadır. Dedem - Korkut'a nispetle “emekli-yiğitler” seviyesine indirilen bu “kocalar”, vaktile yalnız savaşçı olmakla yetinmemişler, aynı zamanda Abu el - Nasr Samanî gibi,¹ Oğuzlar arasında; din propagandacılık ödevini de üzerlerine almışlardır. Yerine göre Dede Korkut'un yardımcılığını dahi yapmışlardır. Aynı vasfa sahip “kocalara” Kırgızların ünlü “Manas” destanında da raslanmaktadır.² Durumlarına göre çeşitli lâkap ve ad almışlardır. Eserde bu kuşağa giren “kocalar” şunlardır: Basat'ın ve Kıyan - Selçuk'un babası *Aruz - koca*;³ Deli Durul'un babası *Duğan - koca*; Okçı'nın babası *Ense - Koca*;⁴ Dönebilmez Dölek - Uran'ın babası *İlik - Koca*; Şer - Şemseddin'in babası *Gaflet - Koça*; Kan-Turalı'nın babası *Kañlı - Koca*; Yigenek'in⁵ babası *Kazılık - Koca*; *Koñur - koca Sarı Çoban*;⁶ Ekrek ve Sekrek'in babaları *Uşun - Koca*; Yuñlu ve Yapağulu - Kocalar.⁷ Bütün bunlar Oğuz ozanlarınca iyi bilinen ve halkça tanılan Orta - Asya savaşçıları-

¹ M. Grenard, *La légende de Satok Bogra Khân et l'histoire*: Journal Asiatique, XV, 1900, 1—79. s. (bk. Ülkü, XIII, 1939, sayı 74; XIV, sayı 79; sayı 80; sayı 82 ve 83 Osman Turan çevirimi).

² V. M. Jirmunskiy, aynı eser, 100. s. Manas'ta bu ödevi üzerine *Aykoca* almış bulunmaktadır. Kendisi 550 yaşında bir ihtiyar olup Manas'ı İslâm dinine almaktadır. (S. M. Abramzon, *Etnografiçeskie syujeti v epose “Manas”*: Sovetskaya Êtnografiya, 2, 1947, 140. s.).

³ Dr. 213—214; Erg. 207; Ros. 357 hem *Arız* ve hem de *Aruz-Koca* olarak okumuş ve bu yiğidi Z. V. Togan'ın, *Umumî türk tarihine giriş*, İstanbul 1946, 103. s. de adı geçen Derbent fatihi *Alp Arız*'ın aynı saymıştır.

⁴ Jir. 101 *Eksek-koca*

⁵ Ros. 359; Erg. 199 *Yigenek*; Gök 171. *Yügnek*; Jir. 97 *Yekenk*. Eserde Bayındır hanın veziri olarak gösterilmiştir. Oğuz beglerindedir.

⁶ Oğuzun çobanı olup “Depegöz”ün babasıdır; Dr. 216—217; Erg. 207. Efsanevî bir tiptir.

⁷ İki kardeşiler: Dr. 220; Erg. 209; Ros. 360 *Yünlü*. Her ikisi de Depegöz'e hizmetkâr olarak verilmişlerdir.

dır. Eserde bazıları okşandığı halde bazıları sönük kalmış gibidirler. Fakat bu her şeyden önce, hikâyelerin elimize tam olarak geçmemesinden ileri gelmiştir.

Dölek'ler

Eserde yalnız bir yiğide takılmış lâkap, addır. *Uran* > *vuran* kelimesinin başına getirilerek *Dölek - Uran* antroponimi yaratılmıştır. Eseri yayınlayanlar başka başka şekilde okumuşlardır.¹ Ben ise bu antroponimi *Dölek - Uran* 'cesaretle, usulile vuran' manasında ve tarzında kabul etmekteyim.² Çünkü bu yiğidin eserdeki künyesi dahi bunu kuvvetlendirmektedir. Her yerde "dönebilmez"³ lâkabile anılmaktadır ki, bu kelimenin efsanedeki gerçek anlamı *dölek*'in tam kendisidir. Yiğit, aslen Dış Oğuzlardan olup, Aygur - Gözler suyundan atını yüzdürmüş, elli yedi kalenin kilidini almıştır.⁴ Bundan anlaşılan, Kılıç kullanan ve sağlam "vuran" kimse olacaktır ki, gerçek adı *Uran* almıştır.⁵ Böylece, bir çok savaflara katılan ve hatta çağrılan *Dölek-Uran* antroponimi yiğidimiz için en yakışık olanıdır. *Uran* ise *Vuran*'ın eski öz telâffuz şeklidir. Babası da *İlik - Koca* olup eski Oğuz ileri gelenlerinden idi.

¹ Ros. 358 *Dölek Evren*; Erg. 223 *Dülele Evren*; Jir. 100 *Dülele-Vuran*; Dr. *دولك اورن*; Gök 164 *Dölek-Ören*.

² Nitekim Kâşgarlı'da kelime *tölek* olup 'gönlü sakın kişi' anlamında alındığı gibi (*Divan* I, 387), Anadolu ağızlarında da 'açıkgöz, kurnaz, usul ve kaideye uygun iş yapan' manalarında bugün dahi kullanılmaktadır (*Türkiye Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, 3. TDK İstanbul, 1947, 1351. s.).

³ Erg. 223, 245; Dr. 249, 294.

⁴ Dr. 205; Vat. 87; Erg. 201.

⁵ *Evren* kelimesi her nekadarda 'ejderha, büyük yılan' manasında kullanılmakta ise de (*Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*, IV, Ankara 1957, 316. s.) hiç bir zaman Türklerce ad, antroponim olarak kullanılmamıştır.